

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1134>

Geliş Tarihi: 16.10.2017

Kabul Tarihi: 30.11.2017

ORTAÇAĞ İSLÂM DÜNYASINDA SİLAH TİCARETİNE DAİR BAZI TESPİTLER (FARKLI YAKLAŞIMLAR)

Ahmet N. ÖZDAL*

Öz

Ortaçağ İslâm dünyasında her türlü silah üretilmesine rağmen, bazen bu üretim için gerekli enerji kaynağının kıtlığı dolayısıyla, bazen daha lüks ihtiyaçlar nedeniyle veya siyasi, toplumsal, dini başka nedenlerle dış ülkelerden silah temin etme yoluna gidilmiştir. İslam dünyasının bu talebi, özellikle Hıristiyan Avrupa ve Bizans'ın engellemeleriyle karşılaşmıştır. Yine de bu engellemeler silah ticaretine mani olmamış, sadece bu ticaretin biçimini yasal olmaktan çıkarıp kaçakçılığa dönüştürmüştür. Silah satışı işi sadece tüccarların değil, aynı zamanda hukukçuların, resmi kontrol memurlarının, hatta bizzat hükümdarların da yakından alakadar oldukları bir ticaret koludur.

Bu makalede, silahların özellikleri, üretim usulleri veya üretildikleri bölgelerden ziyade silah ticareti ve bu ticareti etkileyen belirli faktörlerin üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Ortaçağ, Ticaret tarihi, Silah ticareti, Kılıç, Zırh.*

Some Determinations On Weapon Trade In Medieval Islamic World (Different Approaches)

Abstract

Despite the fact that all weapons are produced in the Middle Ages Islamic world, sometimes due to the shortage of the energy source required for this production, sometimes the weapons were purchased from abroad due to more luxurious needs or political, social, religious reasons. This demand of the Islamic

* Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Tarih Bölümü.

world has faced obstacles, especially from Christian Europe and Byzantium. Nevertheless, these obstacles did not prevent the weapon trade, they only transformed this form of trade from legal to smuggling. The sale of weapons was not only a merchant bar, but also a trade zone where lawyers, official control officers, and even rulers themselves were closely related.

In this article, the focus was on the characteristics of weapons, the production methods, or the weapons trade and certain factors affecting this trade rather than the regions where they were produced.

Keywords: *Medieval, History of Trade, Weapon trade, Sword, Armour.*

GİRİŞ

Ortaçağ Türk - İslâm coğrafyasında silah üretimi ve ticaretine dair kıymetli bazı araştırmalar yapılmıştır, ancak bu araştırmaların çoğunun kılıç, bileşik kavisli yay vb. üretimi meşakkatli ve incelik isteyen silahların imalat aşamalarına yahut silahların üretim yerleri ile ticari dolaşımına yoğunlaştığı fark edilir. Belki bunun bir istisnası olarak bazı Batılı Akdeniz tarihi araştırmacılarını misal gösterebiliriz. Fakat bu araştırmacılar sadece Ortaçağ'da Bizans İmparatorluğu ve Papalığın Müslümanlara silah –ve silah hammaddesi– satışlarını yasaklamaları ancak buna karşılık bu ticarete bir türlü engel olamamaları konusunu gündeme getirirler. Ana kaynakların yeniden tetkik edilmeleriyle edinilen en mühim izlenim, silah ticaretinin konusu itibarıyla, tıpkı günümüzde olduğu gibi, diğer ticari mallara kıyasla daha özel bir yapı arz ettiğinin anlaşılmasıdır. Çünkü silah üretimi için, Ortaçağ şartları göz önüne alındığında, yüksek bir teknik bilgi düzeyi, yoğun emek ve enerjiye gereksinim duyulur. Ayrıca silah, cinayeti, savaşı, soygun ve isyanı çağırıştır ki, bu yönüyle toplumsal (cinayet, isyan), iktidarla ilgili (savaş, isyan) veya dini (kutsal savaş, cihat) anlamlar da taşır. Böylece silah ticareti, hükümetlerin sıkı yönetmeliklere tabi tuttukları, kotalara maruz kalan, zor ama kârlı bir iş kolu haline gelir. Yine bunun da bir sonucu olarak silahlar ve hammaddeleri, kaçakçıların en çok ilgilendikleri ticari mallar listesinin ilk sıralarında yer alırlar.

ÜRETİM - TİCARET

İslâm dünyasındaki silah dolaşımını üç farklı kategoride değerlendirmek mümkündür. Bunlar, İslam dünyasını oluşturan ülkeler / bölgeler (Irak, Arabistan, Suriye, İran, Mısır, Mağrib, Endülüs vs.) arasındaki silah dolaşımı, Müslüman ülkelerle gayrimüslim ülkeler arasındaki silah

dolaşımı ve göçebe topluluklarla yerleşik dünya arasındaki silah dolaşımı şeklindedir. Son grubu oluşturan göçebe milletler (Türkler, Moğollar, Berberiler), İslâmiyet'e yahut başka bir dine mensup olsalar da onların yerleşiklerle olan silah ticaretleri diğer iki gruba nazaran daha farklı ticari dinamiklere sahiptir.

İbnü'l-Mücâvir, iyi kılıçların Yemen, Hint, İran, Suriye, Mısır ve Endülüs üretimi kılıçlar olduğunu söyler ki,¹ onun hayatta olduğu dönemlerde (13. yy.) bu ülkelerden sadece Hindistan, İslâm hudutlarının dışında bulunmaktaydı. Bu dönemlerde Yemen'in silah üretiminde hususi bir yeri vardır.² Mısır'da Fustat'taki demirciler çarşısı, Suriye'de ise Dımaşk ve Halep'teki demirciler çarşısında silah üretimi iyi seviyededir. Buralardaki silah atölyelerinin demir ihtiyacının çoğu civarlarında bulunan demir yataklarından sağlandığı gibi, Hindistan'dan da bir miktar ithal edilmekteydi. Endülüs'teki silah üretimi merkezleri arasında Toledo, Madrid, Kurtuba, Gırnata, Münyetü'l-Emiriyye, Sevilla, Zaragoza ve Murcia bulunmaktaydı.³ Özellikle Toledo (Tuleytula), kılıç, mızrak, zırh benzeri savaş aletlerinin imalatında ileri bir seviyede idi.⁴ Irak'ın Musul,⁵ Bağdat ve Basra⁶ şehirleri de çeşitli silahların üretiminde söz sahibiydi. Silah üretiminde İran'ın da eşsiz bir konumu vardı.⁷ Özellikle Şiraz, İlhanlılar döneminde meşhur *şimşir*lerinin yanında yay ve savaş baltası da üretiyordu.⁸ Yine İran'daki Kirman bölgesinde, Herat çeliğinden veya Kirman demirinden kılıçlar üretiliyordu. Bu

¹ İbnü'l-Mücâvir, *Târihü'l-Mustabsır*, neşr. Oscar Löfgren, Leiden (E. J. Brill) 1954, s. 29-30.

² Yemen, silah imalatında iyi bir konumdadır ve makbul zırhlar, kılıçlar üretmektedir, A. Grohmann, "Yemen", *MEB İA*, Eskişehir 2001, C: XIII, s. 372-373. Yemen kılıçları hakkında bkz. Bîrûnî, *Kitâbü'l-Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir*, Beyrut (Âlemü'l-Kütüb) 1984, s. 253; İbnü'l-Mücâvir, *Târihü'l-Mustabsır*, s. 29; *Münyetü'l-Guzât*, (14. yüzyıla ait Memlük - Kıpçakçasıyla yazılmış askeri bir risale), yay. Şinasi Tekin - G. A. Tekin, Harvard University 1989, s. 72.

³ Muhammed S. İmaduddin, *Muslim Spain*, Leiden (Tuta Sub Aegide Palas) 1981, s. 116.

⁴ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, Ankara, 2013, s. 101; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 2011, s. 720; Abdulhalık Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Ankara 2002, s. 395-396.

⁵ Ali Mazaherî, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, çev. Bahriye Üçok, İstanbul 1972, s. 317.

⁶ Câhız, *Fezâilü'l-Etrâk*, çev. Ramazan Şeşen, *Hilafet Ordusunun Menkibeleri ve Türkler'in Faziletleri*, Ankara 1988, s. 82.

⁷ İran üretimi zırh ve miğferlere dair bir kayıt için bkz. Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253 - 1255)*, çev. Zülal Kılıç, İstanbul 2010, s. 269.

⁸ Bertold Spuler, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür (1220 - 1350)*, çev. Cemal Köprülü, Ankara 1987, s. 475.

kılıçların en büyük alıcıları civardaki Kufs ve Belûcî halklarıydı.⁹ Kirman'a bağlı Denbavent kasabası ise ok temrenleri üretiminde nam salmıştı.¹⁰ Azerbaycan'ın Bakü ve Gence şehirlerinde de silah ve zırh üretimi iyi seviyedeydi.¹¹ Bugünkü Bahreyn ülkesinin üzerine kurulmuş olduğu *Cezîretü'l-Hatt* (el-Hatt Adası)'ta da mızrak ucu üretilmekte olup, bu iş için gerekli demir de Hindistan'dan getirilmekteydi.¹²

İslâm dünyasının özellikle demirden mamul silah ve zırhları ithal ettiği ülkeler arasında Hindistan, Türk ülkeleri, Gur ülkesi, Frenk ülkesi ve Kafkasya bulunmaktaydı. Günümüz Afganistan sınırları içerisinde bulunan Gur ülkesi halkı henüz Müslümanlaşmamıştı ve çok güzel silahların üretiminde ustaydı.¹³ Cahız'ın Hazar'dan gelen ticari ürünler arasında zikrettiği zırh ve miğferlerin¹⁴ esas üretim yeri, Kafkasya'da bulunan, günümüz Dağıstan'ıydı. Mesudî, bununla ilgili olarak Serfir ve Cebel yönündeki *Zirikeran* yöresi ahalisinin çoğunlukla demirden zırh, kılıç ürettiklerini söylemektedir. Dediğine göre bu yörede Hıristiyan, Yahudi, Putperest, Müslüman olmak üzere çok çeşitli inançlardan insanlar yaşamaktaydı.¹⁵ Ebu Hamîd Gırnatî'nin buralarda yaşayan Kubaçi halkı hakkında verdiği malumat da Mesudî'nin verdikleriyle örtüşmektedir:

“Derbend'in yakınlarındaki büyük bir dağın eteklerinde iki yerleşim yeri bulunur. Onların birinde 'zırh yapıcıları' manasında Zerih-kârân denilen bir millet yaşar. Savaş için zırhlar, miğferler, kılıçlar, mızraklar, yay-ok, hançerler ve bakırdan çeşitli aletler yapıyorlar. Kadınları, çocukları, köle ve cariyelerinin hepsi bu sanatı icra ederler. Onların ekin ve bahçeleri yoktur.

⁹ İbnü'l-Mücâvir, *Târihü'l-Mustabsır*, s. 29-30.

¹⁰ Câhız, *et-Tebassur bi't-Ticâre*, çev. M. Mahfuz Söylemez, “Câhız'ın et-Tebassur bi't-Ticâre Adlı Risâlesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 42, s. 305-331, Ankara 2001, s. 324.

¹¹ R. A. Hüseyinov, “XI. - XII. Yüzyıllar Azerbaycan'ında Şehir Yaşamı ve Emtia - Para İlişkileri Üzerine”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul (21-25 Ağustos 1989), Ankara 1990, s. 760-761.

¹² Yâkut el-Hamevî, *Mücemü'l-Buldân*, thk. Ferîd Abdulazîz Cundî, Beirut (Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye), t.y., II, s. 432.

¹³ C. E. Bosworth, “Erken İslam Dönemi Gur Tarihi”, çev. Abdulhalık Bakır - Pınar Ülgen, (*Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler* – I içerisinde, s. 433-453 arasında), Ankara 2008, s. 439.

¹⁴ Câhız, *et-Tebassur bi't-Ticâre*, s. 322.

¹⁵ Mesudî, *Murûcu'z-Zeheb*, çev. Ahsen Batur, *Altın Bozkırlar*, İstanbul 2005, s. 85.

Çok miktarda mala mülke sahip bu insanlara dünyanın çeşitli yerlerinden insanlar, yanlarında nimetleriyle gelirler..."¹⁶

13. yüzyıl ortalarında Moğol hükümdarı ile görüşmek üzere gerçekleştirdiği seyahati kaleme alan Keşiş William da Kafkaslarda meskûn Alan halkının usta demirciler olduğundan bahsetmiştir.¹⁷

Ortaçağ'da Hindistan ve Seylan, İslâm dünyasına hem hazır Hint kılıçları hem de kılıç ve benzeri silahların yapımında kullanılmak üzere Hint çeliği ihraç etmekteydi.¹⁸ İslâm kaynaklarının birçoğunda Hint kılıçları zikredilmektedir.¹⁹ Bu kaynakların ekserisinde Hint kılıçları ve Yemen kılıçları diğerlerinden üstün tutulduğu halde bir kaynakta, aslında Efrencî (Frank yapımı) kılıçların Hint kılıçlarından daha üstün oldukları yazılıdır.²⁰ Hint yapımı kılıçlar daha çok Gao gibi Batı Hindistan kıyılarında sıralanmış bir dizi limanda gemilere yükleniyor ve Siraf, Basra, Umman, Aden limanları üzerinden İslâm dünyasına giriş yapıyordu. Avrupa yapımı kılıçların İslâm dünyasına girişleri ise üç farklı güzergâh üzerinden gerçekleşmekteydi. Birinci yol, Endülüs'e ve oradan Akdeniz'in Müslüman limanlarına doğru uzanıyordu. İkinci yol, Nice vasıtasıyla veya İtalya üzerinden Pisa, Napoli, Venedik, Genova vasıtasıyla başta Mısır ve Suriye limanları olmak üzere dağılıyordu. Bir diğer yol ise daha doğuda, Hazar Denizi üzerinden güneye doğru uzanıyordu. Kaynaklar burada Frank işi kılıçlarla Rus²¹ işi kılıçların ayrımı da yapılmaktadır. Özellikle *Kitâbu'l-Hiyal fi'l-Hurûb*'da, *Tabsıratu Arbâbi'l-Albâb*'da ve *Münyetü'l-Ğuzât*'ta bu iki farklı tür kılıç hakkında geniş malumat verilir. Kaynaklar, Avrupa kılıçlarından *el-efrencî*, *el-firencî* diye bahsederlerken²² Rus ülkesi kılıçlarından *es-süleymanî* diye bahsetmişlerdir.²³

¹⁶ Gırnatî, *Tuhfetü'l-Elbâb*, haz. Fatih Sabuncu, *Gırnatî Seyahatnamesi*, İstanbul 2011, s. 130.

¹⁷ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk*, s. 269.

¹⁸ el-Habîb el-Cünhânî, "İslâm'ın ilk Asrında Dünya Ticaretinin Canlanmasında Umman'ın Rolü", çev. Abdulhalık Bakır, *Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler – 1* içerisinde, s. 681-701 arasında), Ankara 2008, s. 697-698.

¹⁹ Hint kılıçları hakkında bkz. Birûnî, *Kitâbü'l-Cemâhir*, s. 253. Hint yapımı yilankavi kılıçlar için bkz. İbnü'l-Mücâvir, *Târihü'l-Mustabsır*, s. 31.

²⁰ el-Himyerî, *Ravzü'l-Mi'târ fi Haberî'l-Aktâr*, thk. İ. Abbas, Beirut 1975, s. 26.

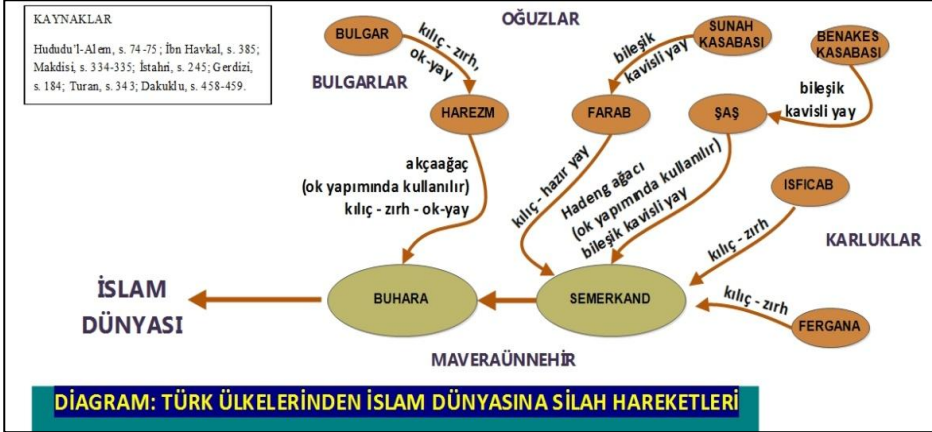
²¹ Ortaçağ'da 'Rus' kelimesiyle, ticaretle uğraşan Wareg halkı (İsveç Vikingleri) kastedilmektedir.

²² Bkz. el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, haz. Mehmet Saltan, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik'in Tercüme ve Değerlendirmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep 2015, s. 360.

²³ İbn Rüste, *el-'Alaku'n-Nefse*, ed. Fuat Sezgin, (*Islamic Geography* içerisinde) Frankfurt 1992, s. 146. *Kitâbu'l-Hiyal*'da Süleymanî kılıçların cevherlerinin yumuşak ve siyahımsı bir

Mısır ve Suriye gibi Anadolu da Batı Avrupa ve Endülüs imalatı çeşitli silahların mühim bir pazarı konumundadır. Selçuklular ve Beylikler dönemi Anadolu'suna Mağribi üretimi mancınıklar, Venedik tolgaları, Frank kalkan, miğfer ve zırhları gönderilmekteydi.²⁴

İslâm dünyasının silah tedarik ettiği bir diğer önemli kaynak ise Türk ülkesiydi. Aslında Türk ülkeleri demek daha doğru bir ifade olacaktır, çünkü burada Müslüman hanedanlarca yönetilen alanları kuzeyden doğuya uzanan bir kavisli hat boyunca çevreleyen çok geniş bir bölge kastedilmektedir. Kuzeydeki İtil-Bulgar ülkesini ve daha doğudaki Harezmi, Maveraünnehir, Kuzey Afganistan ile Doğu Türkistan bölgelerini içerisine alır. Bölgenin bir bölümü daha erken dönemlerde İslamlaşmış iken, Doğu Türkistan bölgesi 11. yüzyıllarda henüz İslamlaşma aşamasındadır.

Türklerin haricinde, günümüz Sudan sınırları içerisinde yaşayan ve o dönemlerde mızrak üreten Bûce halkı ile Kalkan üretiminde adlarını daha çok duyurmuş olan Kuzey Afrika Tuaregleri de yerleşik dünyaya silah tedarik eden diğer göçebe kavimler arasında sayılabilirler. Bekrî, Sahra Çölü'nde yaşayan *lamat* (çöl gazeli olmalı) derisinden çok güzel ve pahalı kalkanların yapıldığını söyler.²⁵

görüntüye sahip olduğu bilgisi kayıtlıdır, *Kitâbu'l-Hiyal fi'l-Hurûb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi nr. 1884, v. 7a-b.

²⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslam Medeniyeti*, İstanbul 1999, s. 365.

²⁵ el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, s. 311.

SİLAH TİCARETİNİ ETKİLEYEN UNSURLAR

Ortaçağ'da İslâm dünyası, bazı coğrafi, dini yahut insan davranışlarının tetiklediği çeşitli nedenlerle dış dünyadan önemli oranda silah ve silah hammaddesi ithali yoluna gitmiştir. Bir kere, İslâm dünyasının hâkim olduğu coğrafyanın önemli bir bölümü Yengeç Dönencesi ile hemen kuzeyinde bulunan ılıman iklim kuşağı üzerinde bulunuyordu. Bu alanın büyük bir bölümü çöllerden oluşmaktadır. Ortaçağ'da İran, Mısır ve Ortadoğu bölgelerinde, günümüzle karşılaştırılmayacak oranda fazla ormanlıklar bulunuyordu, ancak yine de azdı. Ormanların yetersiz oluşu hem demir ve benzeri maden cevherlerinin işlenmesini ekonomik olmaktan çıkarıyordu²⁶ hem de kılıcın işlenmesi için gerekli enerjiyi –bu enerji de odun kömüründen elde edilmekteydi– gereksiz derecede maliyetli hale getiriyordu. Ortaçağ insanı 'yanan taşlar' diye bahsettikleri taşkömüründen haberdar idiler, lakin demir işlemede odun kömürü kullanıyorlardı. Hatta bu dönemlerde silah üretiminin iyi bir konumda olduğunu bildiğimiz ve günümüzde önemli taşkömürü rezervlerine sahip olan Fergana'da bile madencilikte taşkömürü kullanıldığına dair henüz bir delil bulunamamıştır.²⁷ Dikkat edileceği üzere İslâm dünyasının silah satın aldığı yerlerin ekserisi (Hindistan, Bulgar ülkesi, Kafkasya, Batı Avrupa) zengin ormanlara sahipti. Müslüman ülkeler içerisinde yalnızca Endülüs bu açıdan şanslı bir konumdadır, meşhur Tuleytula kılıçlarının üretimi için gerekli ağaç kömürü şehrin kuzeyindeki alabildiğine geniş çam ormanlarından temin edilebilmektedir.

Jean Gimpel, yaklaşık 50 kg. demir elde edebilmek için 200 kg. ham demir filizinin kullanıldığını ve bunu eritebilmek üzere de 25 m³ oduna gereksinim duyulacağını söylemektedir. Böylece bir demir fırını, sadece 40 gün içerisinde 1 km² ormanı tüketebilecek boyutta doğayı tahrip

²⁶ Ebu Dülef, İran'daki gümüş ve diğer madenlerden bahsettiği birçok yerde, sözkonusu madeni ortaya çıkarmanın, bu iş için kullanılacak odun kömürüyle neredeyse aynı maliyete tekabül edeceğini ve bu nedenle insanlar tarafından madenin işletilmediğini söylemektedir. Bkz. Ebu Dülef, *Rihle*, haz. Serdar Gündoğdu, *Ebu Dülef'in İran Seyahatnamesinin Tercümesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2013, s. 30, 44.

²⁷ Gülnisa Aynakulova, *Fergana Vadisi'nin Türk Kültür Tarihindeki Yeri (IX-XIII. YY. Arası)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara 2004, s. 97. Oysa *Sûretü'l-Arz*'da, Fergana yöresinde bu yanan taşların bilindiği belirtilmektedir, İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, çev. Ramazan Şeşen, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, İstanbul 2014, s. 369.

edebiliyordu.²⁸ Batı Avrupa'nın bu anlamda tuzu kuruydu, zira istilaların ve olasılıkla uzun süreli bir iklim değişikliğinin sonucu olarak Antikçağ'ın sonlarından itibaren buradaki ormanlar gitgide çoğalmış, önceki devirlerde insanoğlunun tarım yapma uğruna kendisinden gasp ettiği arazilerinin büyük bir kısmını yeniden kazanmıştı.²⁹ Oysa İslâm dünyası bu anlamda çok şanssızdı. Kendini yenileyemeyen ormanlarını tüketmek zorunda kalıyordu ve bu da fayda vermeyince kendisine en yakın konumda olan Batı Avrupa'dan bazen ürünün kendisini (kılıç), bazen hammaddesini (demir), bazen de onu üretebilmek adına gerekli enerji kaynağını (kereste) talep ediyordu. Adriyatik Denizi'nin kuzeyindeki büyük çam ormanlarının bulunduğu kıyılara çıkarma yapan Mağripli korsan-tüccarlar, özellikle 10. yüzyılın sonlarına kadar buralardan gemilerine diledikleri gibi kereste yükleyerek Kuzey Afrika'ya götürebiliyorlardı. Ancak İtalyan denizcilerin artan faaliyetleri ve Haçlı Seferleri'nin başlamasına paralel olarak Akdeniz'deki Hıristiyan korsan oranında görülen yüksek artış nedeniyle Müslümanlar artık bu kaynaklara sadece satınalma yoluyla ulaşabileceklerdi.

İslâm dünyasının dışarıdan silah ithalatına yönelmesini tetikleyen bir diğer unsur, insan doğası ile ilgiliydi. Malum olduğu üzere bu yüzyıllarda İslâm dünyası genel anlamda müreffeh diyebileceğimiz bir konumdaydı. Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi teorisini de göz önünde bulundurduğumuzda, silah taşımamanın bir güvenlik gereksinimini (korunma içgüdüsü) karşılamaya yönelik olacağı gibi güzel, gösterişli ve pahalı bir silaha sahip olmak sosyal ya da estetik gereksinimleri de karşılayabilir. Asli ihtiyaçları karşılanmış bireylerin bu anlamda çeşit ve kalite arayışına girmeleri, en iyiye / en pahalıya sahip olma arzusuyla *yemenî, serendibî, hindî, efrencî, süleymanî, kalaî, dımaşki* vs. kılıçlarla ilgilenmeleri anlaşılabilir bir durumdur. Ortaçağ İslâm dünyasında bu olguyla sık sık karşılaşılır. Herhangi bir ürünle (tekstil veya sabun gibi) meşhur bir kent, bu ürününü tüm dünyaya ihraç ederken diğer taraftan başka yerlerde üretilmiş aynı ürünü ithal da edebilir. Konumuzu oluşturan silahlara dönecek olursak, aralarındaki kalite

²⁸ Jean Gimpel, *Ortaçağda Endüstri Devrimi*, çev. Nazım Özüaydın, Ankara 1997, s. 78.

²⁹ Bkz. Catia Di Girolamo, "Çevre, Ortam ve Nüfus", ed. Umberto Eco, *Ortaçağ: Barbarlar, Hıristiyanlar, Müslümanlar*, s. 253-257, çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul 2014, s. 253-254; Amalia Papa Sicca, "Orman", aynı eser, s. 266-269, s. 267.

farkı, çeşitli yerlerdeki farklı üretim tekniklerinden kaynaklanabileceği gibi³⁰ kullanılan demir cevherinin bir özelliğinden de kaynaklanıyor olabilir. *Kitâbu'l-Hiyal*'da farklı kılıçların cevherleri tarif edilirken, sert ama kırılğan, yumuşak, yeşile çalan, siyaha çalan, çok parlak gibi tanımlamalar yapılmaktadır.³¹ İbn Havkal da, Fergana demirinden bahsederken onun çok yumuşak olduğunu ve kolaylıkla şekil aldığını söyler.³² Kaynaklarda bahsedilen bu niteliklerin ve renklerin oluşumuna aslında cevherin içerisindeki değişken oranlarda karbon, flor, sülfür benzeri elementler bulunması ile yine içeriği oluşturan eser miktardaki farklı metaller neden olabilmektedir.

Kıtlık endişesiyle insanların yiyecek maddelere erişimini mümkün olan en üst düzeyde tutma mevzuundaki hassasiyetin silah konusuna da aksetmiş olması mümkündür. Genel olarak İslâm iktisadi düşüncesi, serbest Pazar ekonomisine benzer bir biçimde, ithalatı öncelemek ve pazarda bolluğu, çeşitliliği sağlama temayülündedir. Bu temayülü bazen dini referanslar ya da siyasi, askeri gerekçeler de körükleyebilir. İslâm hukuku, yabancı gayrimüslim ülkelerin her zaman için potansiyel düşman olarak görülmesini ve bu ülkelere asla silah satılmaması gerektiğini salık vermektedir.³³ İslâm hukukunun bu duruma yaklaşımı, susamış kurda içecek su veren tedbirsiz adam şeklindedir. Silah satışına yönelik böyle bir tavra sahip olan İslâm dünyası, gayrimüslim ülkelere silah satın alımına ilişkin herhangi bir kısıtlamada bulunmaz. Üstelik elimizdeki bazı veriler, Müslüman hükümdarların bu tarz satın alımlara meyilli olduklarını düşündürmektedir. Bu hükümdarlar, ilgili satın alımlar için ya bu işle vazifelendirdikleri tüccarları devreye sürüyorlar ya da Fatımiler dönemi Mısır'ında olduğu gibi, bağımsız tüccarlarca ticareti yapılan silahları hazine (*beytü'l-mâl*) adına onlardan tam değerinde satın alma yoluna gidiyorlardı.³⁴

³⁰ Dımaşklı kılıç ustaları kendilerine has çelik üretimleriyle tanınmaktaydılar. Kafkasya halkları da farklı demir harlama yöntemlerine ve başka teknik bilgilere sahiptiler. Aynı şekilde, Türk ülkeleri farklı çeliğe su verme yöntemleri uyguluyorlardı.

³¹ *Kitâbu'l-Hiyal fi'l-Hurûb*, v. 4a-7b.

³² İbn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, s. 385.

³³ *Mebûsût*'ta, bir Müslüman ülkenin tüccarının düşman ülkeye silah, binek hayvanı veya demir (savaş malzemesi olabilecek her türlü mal kastedilmektedir) satmadığı sürece ticaretine müdahale edilmeyeceği yazılıdır. Ancak silah, binek ya silah hammaddesi satışları engellenir. Çünkü düşman bunları satın alınca güçlenmiş olacaktır, Serahsî, *Mebûsût* I-XXX, ed. Mustafa Cevat Akşit, İstanbul 2008, X, s. 164.

³⁴ Makrîzî, *İttî'azu'l-Hunefâ*, thk. M. Ahmed, Kahire 1996, II, s. 135. Esasında silah ticareti işi, ehemmiyetine binaen hususi görevlendirilmiş tüccarlara tevdi edilmekteydi. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Tarih*, haz. Mehmet Keskin, İstanbul 1994, XIII, s. 48; Ramazan

Müslüman hukukçuların silah satışına yönelik getirdiği engelleme karşısında önce Bizans sonra da Papalık tarafından bir karşı-tepki geliştirildi ve Hıristiyanların İslâm ülkelerine silah, silah hammaddesi satışlarının tamamıyla yasaklanması yoluna gidildi. Papalık, Müslümanlara demir, zift ve kereste satanların aforoz edileceklerini duyuruyordu. Bizans imparatorları ise güçlü oldukları dönemlerde işi bir adım daha ileriye götürüyorlar ve bu malzemeleri taşıyan gemilere el koyuyorlar, bazen onları ateşe veriyorlardı.³⁵ Ancak bu engellemelerin hiçbiri sonuç vermiyordu. Daha fazlasını kazanma hırsıyla dolu İtalyan tüccarlar (özellikle Venedikliler), el altından yükleme yapma, yasak ürünleri ticareti serbest olanların içine zula yapma ya da gidilecek yer hakkında yanlış beyanatta bulunma gibi her türlü kaçakçılık yoluna tevessül etmekten kaçınmıyorlardı.³⁶ Engellemeler, bu ihraç ürünlerinin fiyatlarını aşırı biçimde tırmandırabiliyordu.³⁷ Her şeye rağmen Müslüman hanedanlıklar bu mallara olan taleplerini sürdürmüşlerdi. Fatımilerin resmi depolarında Frenk imalatı silah stokları bulunuyordu.³⁸ Selâhaddîn-i Eyyübî, 1183 yılında Bağdat Halîfesine yazdığı bir mektubunda Venedikli, Pisalı ve Cenevizli tüccarların Mısır'a silah ve harp malzemeleri getirip satmaları hususundaki memnuniyetini dile getiriyor ve bu durumun Müslümanların lehine, Hıristiyanların zararına olduğunu söylüyordu.³⁹ Aslında İslâm dünyasının bitmek bilmeyen silah talebi bir prensip meselesine dönüşmüştü. Sultan Selâhaddîn, Mısır'da kurduğu *Hazâinu's-Silâh*'ta her türden harp malzemelerini bol miktarda imal ettirmekte⁴⁰ ve depolamaktaydı. Yine de İtalyan tüccarlardan silah satın alımı yapıyordu. Üstelik depolarındaki

Şeşen, *Salâhaddin Eyyübî ve Devri*, İstanbul 2000, s. 359. Delhi Türk sultanı da kendi namına silah ticareti yapması için Ebu'l-Hasan Abbadi el-Irakî adlı bir tüccarı vazifelendirmişti, İbn Battuta, *Tuhfetü'n-Nuzzâr*, çev. A. Sait Aykut, *Seyahatname*, İstanbul 2004, II, s. 738.

³⁵ Bkz. Eliyahu Ashtor, "Geç Ortaçağlarda Ortadoğu'nun Ekonomik Gerileyişi (Bir Taslak)", çev. Abdulhalık Bakır - Pınar Koçoğlu (Ülgen) - Alparslan Kılınc, (*Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler - 2* içerisinde, s. 509-548 arasında), Ankara 2008, s. 543-544.

³⁶ Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. Mustafa Daş, İstanbul 2010, s. 181.

³⁷ Maurice Lombart, *İslamın Altın Çağı*, çev. Nezh Uzel, İstanbul 2002, s. 240; Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında*, s. 82.

³⁸ Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında*, s. 182.

³⁹ Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 2009, s. 206; John M. Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, çev. Esra Ermert, İstanbul 2011, s. 125.

⁴⁰ Şeşen, *Salâhaddin Eyyübî ve Devri*, s. 358-359.

oldukça eskimiş, paslı ve bakımsız bir miktar silahın Hıristiyanlara satılması konusu bile onun canını fazlasıyla sıkıyordu.⁴¹

İslâm dünyası ile Müslüman göçebe Türkler arasındaki silah hareketliliğinde ise başka bir faktör mühim rol oynuyordu. Bu faktör, Türklerin savaş veya barış halinde olmalarıydı. Türkler, ürettikleri ihtiyaç fazlası silahları satışa sunuyorlardı. Özellikle de uzun savaşız dönemlerde silah stoklarını eritmeye yöneliyorlardı. Ancak sefer-öncesi dönemlerde ve savaş durumlarında bu satışları durdurdukları gibi hızlı biçimde silahlanıyorlardı.⁴² Bu minvalde Müslüman-Türk devletleri aynı anda hem silah üretip satan hem de dışarıdan silah ithal eden bir yapı arz etmekteydiler.⁴³

Bazı yörelerde insanların silahlı gezme gelenekleri de silah ticaretini etkileyen önemli bir unsurdur. Normalde bazı Bedevi kabile mensupları için silahlı gezmek tabii bir durum olsa da daha çok taşraya has idi. Cenbiye denilen hançerlerini gururla taşıyan Yemenli gençler hariç tutulursa, genel olarak sivil bir insanın silahıyla çarşıda dolaşması fazlasıyla nahoş karşılanırdı. İbnü'l-Belhî, Güney İran'ın ticaret güzergâhlarını anlatırken bazı tekinsiz kasaba ve beldeleri "ahalisi silahlıdır / silah taşır" şeklinde nitelmiştir.⁴⁴ Bazı hükümdarlar ülkelerindeki sivil halkın silah taşımalarını yasaklayabiliyorlardı. 1327 tarihinde Şiraz'ı ziyaret eden İbn Battuta, kendine karşı bir isyan girişiminden çekinen şehir yöneticisinin silah taşımayı sert biçimde yasakladığına ve buna uymayanların cezalandırıldığına değinmektedir.⁴⁵ 1276-77 yılında Ifrikiyye (günümüz Tunus'u) sultanı

⁴¹ Bu satışı gerçekleştirdiği tespit edilen Vezir eş-Şucâî, Salahaddîn tarafından görevinden azledilmiş, ayrıca büyük bir para cezası ödemesini sağlayacak soruşturma açılması yönünde direktif verilmişti. Salahaddîn ve etrafındakilerin görüşüne göre bir devletin depolarındaki silahları satmaya yeltenmesini düşmanları, onun ekonomik bir darboğazda olduğu şeklinde okuyabilirlerdi. Bu, utanç verici bir durumdu ve apaçık bir prestij kaybı manasına geliyordu, Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında*, s. 354.

⁴² Ahmet N. Özdal, *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar (X-XIV. Yüzyıllar)*, İstanbul 2016, s. 84.

⁴³ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 365-366. Her zaman için kuzeyden ve doğudan gelen silahların depolanarak batıya ve güneye doğru sevk edildiği Buhara'ya ters bir yönden –Şiraz'dan– dört hayvan yükü silah getirilmesine dair başka bir örneği ise Ata Melik Cüveynî vermektedir, Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1998, s. 140.

⁴⁴ Bkz. İbnü'l-Belhî, *Farsnâme*, çev. Abdulhalık Bakır, (*Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler* – 1 içerisinde, s. 21-148 arasında), Ankara 2008, s. 106-107, 114-116, 120-125, 144.

⁴⁵ İbn Battuta, *Tuhfetü'n-Nuzzâr*, I, s. 288.

Muhammed, yalnızca normal insanları değil, askerlerini dahi savaş-harici zamanlarda her türlü silahtan tecrit ediyordu.⁴⁶ Başka gerekçelerle de silah satışının yasaklandığı durumlara rastlanabilmekteydi.⁴⁷ Bizzat hükümet yasaklamamış olsa da, muhtesipler, gümrük memurları ya da ilgili başka kontrolörler yasaklamalarla ilgili kendi içlerinde bir ikilem yaşıyorlardı. Bir silah, alelade bir obje olarak mı yoksa belli şartlar dâhilinde mi satılabilmelidir? Kudûrî’de, fitne (isyan / kaos) zamanlarında silah satışının mekruh olduğu yazılıdır.⁴⁸ Ancak yine de muhtesiplerden, hançer ve benzeri silahların uluorta yerlerde sergilenip satılmasını engellemeleri beklenmekteydi. Çünkü bu, gençleri ve kötü tabiatlı insanları suç işlemeye cezp edebilirdi.⁴⁹

Silah ticaretindeki bir başka farklı husus, resmi tören ve seremoniler için üretilen süs silahlarının dolaşımıdır.⁵⁰ Yine bir istisna olarak İtil-Bulgarları, Tebriz, İsfahan veya Azerbaycan’dan temin ettikleri kılıçları çok kuzeydeki *Yura Ülkesi*’ne (günümüz Yaroslavl’ı, Moskova’nın kuzeybatısında) satmaktaydılar. Süslemesiz, kabzasız ve demir ocağından çıktığı ham halleriyle satılan bu kılıçlar –çünkü müşteri talepleri bu yöndeydi– yarı-dini ritüellerde kullanılmak üzere yörede yaşayan, muhtemelen bir Fin-Ugor kabilesi tarafından talep ediliyordu.⁵¹

SONUÇ

İslâm coğrafyasındaki silah hareketlerini incelemek, bilindik olguların teyidini ve bazı ilginç kültürel vakalardan haberdar olmayı sağladığı gibi araştırmacıya sürpriz bulgular da sağlayabilir. Bu araştırma, bir yerlerde eğer

⁴⁶ *Baypars Tarihi*, çev. Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul 1941, s. 104-105.

⁴⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIV, s. 262.

⁴⁸ Kudûrî, *el-Muhtasar-ı Kudûrî*, çev. Süleyman Fahir, İstanbul 1979, s. 436. İmam Tahâvî, satış müdahale konusunda daha farklı bir yaklaşım sergiler. O, kargaşa dönemlerinde sadece kargaşayı yapanlara silah satmanın mekruh olacağını söylemektedir. Ona göre, mesela eğer satış yapıldığı yer kalabalık bir şehir ise, buradaki bir satıcı kargaşayı kimin meydana getirdiğinin bilinmediği durumlarda silah satabilir, Tahâvî, *el-Muhtasar*, çev. Soner Duman, ed. Faik Akcaoğlu, İstanbul 2013, s. 690.

⁴⁹ Mustafa Hizmetli, *Endülüs'te Hisbe Teşkilatı*, Ankara 2011, s. 183.

⁵⁰ Beylikler dönemi Anadolu’sunda Germiyan şehri böyle süs silahları üretiyordu, Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 365.

⁵¹ Gırnatî’nin söylediğine göre *Yuralı*lar, özellikle ateşte çok dövüldüğü için çınlamaları uzun süren bu kılıçları Kuzey Buz Denizi’ne atarak Tanrılarının kendilerine büyük balinalar yakalamayı ihsan edeceklerine inanmaktadırlar, *el-Mu’rib*’den, Gırnatî, s. 192-194; Gırnatî, *Tuhfetü'l-Elbâb*, s.153-154.

Ortaçağ İslâm Dünyasında Silah Ticaretine Dair Bazı Tespitler

talep varsa oraya yapılan mal akışının engellenemeyeceğini, konulan bariyerlerin sadece akışı yeraltına çekeceğini bir kere daha ortaya koymaktadır. Ancak diğer yandan, İslâm dünyasının erken tarihlerde bir endüstri devrimi gerçekleştirememesinin altında yatan önemli amillerden birisine –enerji kaynakları kıtlığı– de dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

- Aynakulova, Gülnisa, *Fergana Vadisi'nin Türk Kültür Tarihindeki Yeri (IX-XIII. YY. Arası)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara 2004.

- Bakır, Abdulhalık, *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Ankara 2002.

- *Baypars Tarihi*, çev. Şerafeddin Yalıtıkaya, İstanbul 1941.

- el-Bekrî, Ebu Ubeyd Abdullah b. Abdulaziz, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, haz. Mehmet Saltan, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik'in Tercüme ve Değerlendirmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep 2015.

- Bîrûnî, Ebu'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Harezmi, *Kitâbü'l-Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir*, Beyrut (Âlemü'l-Kütüb) 1984.

- Bosworth, C. E., “Erken İslam Dönemi Gur Tarihi”, çev. Abdulhalık Bakır - Pınar Ülgen, (*Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler – 1* içerisinde, s. 433-453 arasında), Ankara 2008.

- Cahen, Claude, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. Mustafa Daş, İstanbul 2010.

- Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr, *Menâkıbu Cundi'l-Hilâfe ve Fezâilü'l-Etrâk*, çev. Ramazan Şeşen, *Hilafet Ordusunun Menkabeleri ve Türkler'in Faziletleri*, Ankara 1988.

- Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr, *et-Tebassur bi't-Ticâre*, çev. M. Mahfuz Söylemez, “Câhız'ın et-Tebassur bi't-Ticâre Adlı Risâlesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 42, s. 305-331, Ankara 2001.

- el-Cünhânî, el-Habîb, “İslam'ın ilk Asrında Dünya Ticaretinin Canlanmasında Umman'ın Rolü”, çev. Abdulhalık Bakır, (*Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler – 1* içerisinde, s. 681-701 arasında), Ankara 2008.

- Cüveynî, Alaeddin Ata Melik, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1998.

- Dakuklu, Hüseyin Ali, “Volga Havzası’nda Müslüman Bulgar Devleti”, çev. Abdulhalık Bakır, (*Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler - 2* içerisinde, s.425-463 arasında), Ankara 2008.

- Ebu Dülef, Mi’sar b. Mühelhil Hazrecî Yenbuî, *Rihle*, haz. Serdar Gündoğdu, *Ebu Dülef’in İran Seyahatnamesinin Tercümesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Erzurum, 2013.

- Eco, Umberto (editör), *Ortaçağ: Barbarlar, Hıristiyanlar, Müslümanlar*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul 2014.

- Gerdîzî, Ebu Said Abdulhay b. ed-Dahhâk, *Zeynü’l-Ahbâr*, haz. Öznur Alkan, *Zeynü’l-Ahbâr’ın Tercüme ve Değerlendirmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep 2014.

- Gırnatî, Ebu Hamîd Muhammed b. Abdurrahim, *Tuhfetu’l-Elbâb ve Nuhbetu’l-A’câb*, haz. Fatih Sabuncu, *Gırnatî Seyahatnamesi*, İstanbul 2011.

- Gimpel, Jean, *Ortaçağda Endüstri Devrimi*, çev. Nazım Özüyüydin, Ankara 1997.

- Grohmann, A., “Yemen”, *MEB İA*, C: XIII, s. 372-373, Eskişehir 2001.

- Heyd, William, *Yakındoğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, Ankara 1975.

- el-Himyerî, Ebu Abdullah Muhammed, *Ravzü’l-Mi’târ fi Haberi’l-Aktâr*, thk. İ. Abbas, Beirut 1975.

- Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 2011.

- Hizmetli, Mustafa, *Endülüs’te Hisbe Teşkilatı*, Ankara 2011.

- Hobson, John M., *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, çev. Esra Ermert, İstanbul 2011.

- *Hudûdu’l-Âlem mine’l-Meşrik ile’l-Mağrib*, haz. V. Minorsky, çev. Abdullah Duman - Murat Ağarı, İstanbul 2008.

- Hüseyinov, R. A., “XI. - XII. Yüzyıllar Azerbaycan’ında Şehir Yaşamı ve Emtia - Para İlişkileri Üzerine”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul (21-25 Ağustos 1989), Ankara 1990.

- İmaduddin, Muhammed S., *Muslim Spain*, Leiden (Tuta Sub Aegide Palas) 1981.

Ortaçağ İslâm Dünyasında Silah Ticaretine Dair Bazı Tespitler

- İbn Battuta, Ebu Abdullah Muhammed Tancî, *Tuhfetü'n-Nuzzâr fi Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr*, çev. A. Sait Aykut, *Seyahatname I-II*, İstanbul 2004.
- İbn Havkal, Ebu'l-Kâsım Muhammed el-Bağdadî, *Sûretü'l-Arz*, çev. Ramazan Şeşen, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, İstanbul 2014.
- İbn Hurdazbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, çev. Murat Ağarı, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, İstanbul 2008.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail İmâdü'd-dîn İbn Ömer ed-Dımişkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Tarih* 1-14, haz. Mehmet Keskin, İstanbul 1994.
- İbn Rüste, Ebu Ali Ahmed b. Ömer, *el-'Alaku'n-Nefise*, ed. Fuat Sezgin, (*Islamic Geography* içerisinde) Frankfurt 1992.
- İbnü'l-Belhî, *Farsnâme*, çev. Abdulhalık Bakır, (*Ortaçağ Tarihi Metinlerine Dair Çeviriler – 1* içerisinde, s. 21-148 arasında), Ankara 2008.
- İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târih* I-X, çev. Ahmet Ağırakça, Abdulkerim Özaydın ve diğ., red. M. Tulun, İstanbul 2008.
- İbnü'l-Fakih, Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hemedanî, *Kitâbü'l-Büldân*, thk. Yusuf Hâdi, Beirut (Âlemü'l-Kütüb) 1996.
- İbnü'l-Mücâvir, Ebu'l-Feth Cemâleddîn Yusuf b. Yakub, *Târihü'l-Mustabsır*, neşr. Oscar Löfgren, Leiden (E. J. Brill) 1954.
- İstahrî, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-Fârisî el-Kerhî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, çev. Murat Ağarı, *Ülkelerin Yolları*, İstanbul 2015.
- *Kitâbu'l-Hiyal fi'l-Hurûb ve Fethu'l-Medâin ve Hıfzu'd-Durûb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi nr. 1884.
- Kudûrî, Ebu'l-Hasan Ahmed el-Bağdadî, *el-Muhtasar-ı Kudûrî*, çev. Süleyman Fahir, İstanbul 1979.
- Lewis, Bernard, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 2009.
- Lombart, Maurice, *İslamın Altın Çağı*, çev. Nezih Uzel, İstanbul 2002.
- Makdîsî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, çev. Ahsen Batur, *İslam Coğrafyası*, İstanbul 2015.
- Makrîzî, Ebu'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed b. Ali, *İtti'azu'l-Hunefâ bi Ahbâri'l-Eimmeti'l-Fatmiyyinü'l-Hulefâ* I-III, thk. M. Ahmed, Kahire 1996.
- Mazaherî, Ali, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, çev. Bahriye Üçok, İstanbul 1972.

Ahmet N. Özdal

- Mesudî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin, *Murûcu'z-Zeheb*, çev. Ahsen Batur, *Altın Bozkırlar*, İstanbul 2005.
- *Münyetü'l-Ğuzât*, (14. yüzyıla ait Memlük - Kıpçakçasıyla yazılmış askeri bir risale), yay. Şinasi Tekin - G. A. Tekin, Harvard University 1989.
- Özdal, Ahmet N., *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar (X-XIV. Yüzyıllar)*, İstanbul 2016.
- Özdemir, Mehmet, *EndülüS Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, Ankara 2013.
- Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk (1253 - 1255)*, çev. Zülal Kılıç, İstanbul 2010.
- Serahsî, *Mebûsât I-XXX*, ed. Mustafa Cevat Akşit, İstanbul 2008.
- Spuler, Bertold, *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür (1220 - 1350)*, çev. Cemal Köprülü, Ankara 1987.
- Şeşen, Ramazan, *Salâhaddin Eyyûbî ve Devri*, İstanbul 2000.
- Tahâvî, *el-Muhtasar*, çev. Soner Duman, ed. Faik Akcaoğlu, İstanbul 2013.
- et-Tarasûsî, Marzî b. Ali, *Tabsıratu Arbâbi'l-Albâb fî Keyfiyyati'n-Necât fî'l-Hurûb ve Neşru'l-A'lâm fî'l-Udâd ve'l-Âlâtu'l-Muinna alâ Likâu'l-Aduvv*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 2848 mükerrer.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslam Medeniyeti*, İstanbul 1999.
- Yâkut el-Hamevî, Ebu Abdullah Şehâbeddîn, *Mücemü'l-Buldân I-V*, thk. Ferîd Abdulazîz Cundî, Beirut (Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye), t.y.